

Soviet delegation on the Riga Peace Conference. However, with changing of military and political situation in autumn of 1920 the Bolshevik leadership of Russia has agreed not to disrupt on the negotiations in Riga the issue of the state-legal status of the Eastern Galicia.

The position of the Polish government, which has made the substitution during the Soviet-Polish negotiations the Eastern-Galician question by the problem of installing the eastern border of Poland and urged the Western states governments in the legitimacy of the Eastern Galicia including to the Second Polish-Lithuanian Commonwealth are characterized in the article.

The WUPR government foreign policy, aimed at updating of the Eastern-Galician problem in the international arena to ensure the recognition of the Eastern Galicia independence, is analyzed.

Keywords: geopolitical interest, foreign policy strategy, WUPR, the Eastern-Galician issue, diplomatic missions, international situation.

* * *

УДК 94(477.7)

Чирко Б. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
психології та суспільних наук,
Академія муніципального управління
(Україна, Київ), polina_nz@mail.ru

Заходи Радянської влади України щодо запровадження освіти німецькою мовою та організації роботи німецьких культурно-просвітних установ (1920–ті – 1930–ті роки)

Розглядаються питання утворення та організації діяльності системи німецьких культурно-освітніх установ, а також німецького національного театру й інших духовно-мистецьких об'єднань в контексті освітньої та культурної політики Радянської влади в Україні у 1920–х – 1930–х роках. При підготовці публікації застосовувалися загальнонаукові методи досліджень в галузі культурології, історичної та етнологічної проблематики – принципи історизму та об'єктивності, а також конкретно-дослідницькі методи, зокрема, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистико-аналітичний. В пропонованій публікації показані основні етапи формування мережі загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів з німецькою мовою навчання, а також діяльність спеціалізованих установ, де виводилася наукова, методична, публіцистична й художня література німецькою мовою та мовами інших етнічних груп. Розглядаються процеси запровадження німецької мови в навчальних закладах та культурно-освітніх установах, утворення німецького національного театру та різноманітних духовно-мистецьких об'єднань. Автор приходить до висновку, що до кінця 1920-х років діяльність національних навчальних закладів та культурно-просвітних установ була досить активною, що в значній мірі сприяло забезпеченню національно-культурних, мовних та інших запитів німецької етнічної групи в Україні. В той же час автор відзначає, що з другої половини 1930-х років в умовах кардинальних змін в політиці влади в сфері етнокультурних процесів система національної освіти розформовується, а навчальні заклади переводяться на українську або російську мову навчання. Ліквідовуються також національні культурно-просвітні заклади. В умовах цілеспрямованого та всеохоплюючого запровадження русифікаторської політики українська мова поступово витісняється з різних сфер наукового, культурного та політичного життя українського суспільства.

Ключові слова: освітня політика КП(б)У, культурна політика КП(б)У, німецька школа, німецькі середні спеціальні заклади, німецька вища школа, німецькі культурно-просвітні установи, німецький національний театр, русифікаторська політика, ліквідація установ національно-культурного розвитку.

Проблемам формування німецької національної освіти, організації та діяльності німецьких культурно-просвітних установ в Україні присвячені серйозні наукові розробки вітчизняних та закордонних істориків, культурологів, етнологів, соціологів та представників інших наукових напрямів. Серед них особливе місце займають праці В. І. Наулка, М. І. Панчука, В. Б. Євтуха, І. М. Кулинич, Н. В. Кривець, А. І. Кудряченка, Л. Д. Якубової, С. Й. Бобилевої, Е. Г. Плесьської-Зебольд, Н. В. Осташевої (Венгер), О. І. Безносова, О. В. Коновалової, Б. В. Чирка, В. М. Васильчука, С. І. Очеретянко, опубліковані в збірниках наукових праць, наукових журналах та енциклопедичних виданнях. Публікації

вітчизняних та закордонних авторів свідчать про значні успіхи наукової громадськості в дослідженні історії та культури німецької етнічної групи в Україні. Автор публікації продовжує дослідження культурно-освітніх процесів в Україні в контексті політики Радянської влади у 1920–х – 1930–х роках.

У 1920–х роках одним з пріоритетних напрямів політики радянської влади в національно-культурній сфері було запровадження освіти мовами етнічних груп, утворення мережі культурно-освітніх та наукових установ. Основні напрями та критерії формування системи освіти мовами національних меншин визначалися численними законодавчими актами. Серед них постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» (1 серпня 1923 року) та «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури» (6 липня 1927 року). В останньому документі в розділі «Про мову в учбових закладах і наукових установах» зазначалося: «29. Мережу освітніх установ необхідно будувати так, щоби населення кожної національності мало можливість отримати початкову (школи соцівху) [школи соціального виховання – Авт.] освіту рідною мовою...» [11, с. 626]. Передбачалося також надання освіти мовами національних меншин і в таких навчальних закладах, як школи фабрично-заводської чи професійної освіти та вищих навчальних закладах.

Розглянемо структуру освіти мовами національних меншин. У документі «Схема системи освіти серед національних меншостей УСРР» (1926 рік), підготовленому Наркоматом освіти України, вказувалося: «В галузі соціального виховання. Окрема національна школа будується в тих пунктах, де є не менш ніж 20 дітей нацмен шкільного віку. В основі системи шкільної освіти нацмен є 4–річна школа (молодший концентр 7–річки), сільська, містечкова та міська, що будується на рідній мові відповідних нацменшостей. Крім того, для кожної національності утворюються в районних центрах, більш крупних містечках та містах старші концентри 7–річних шкіл. . .» [14, арк. 90, 91]. Що ж стосовно середньої спеціальної та вищої освіти мовами національних меншин, то в документі відзначалося: «В галузі профосвіти. Запити нацмен в галузі масової профосвіти задовольняються профшколами різних типів як на базі 4–річки, так і на базі 7–річки у відповідності з системою профосвіти, що прийнята в УСРР. . .»

Для підготовки викладачів для шкіл нацмен існують педагогічні технікуми, що готують викладачів для шкіл I концентру та національні Відділи при загальних Інститутах Народної Освіти для підготовки викладачів для шкіл II концентру. Національні відділи при загальних ІНО організаційно пов'язані з ІНО та проводять свою роботу цілком національною мовою. При робфаках цих ІНО існують також і національні відділи Робфаку» [14, арк. 91, 92].

Слід сказати, що розгалужена система національних освітніх закладів (дошкільних, загальноосвітніх, середніх спеціальних, вищих) формувалася поступово й увібрала у себе все те, що було притаманне освітній системі України в цілому, в тому числі й нескінченні структурні та організаційні зміни. Однак при всій багатоваріантності системи національної освіти, в рамках якої діяли дитячі садки та майданчики, школи-комуни,

школи–інтернати, школи–клуби, робітфаки, технікуми, школи фабрично–заводського учнівства, пункти та школи ліквідації неписьменності та інші навчальні заклади, її основу складала «національна школа» [8, с. 100]. Під національною школою розумілася загальноосвітня установа, викладання в якій здійснювалося мовою певної національної групи, наприклад німецькою, польською, єврейською. Така школа й одержувала статус національної – німецької, польської або єврейської. Зауважимо, що німецькі, польські, молдавські та інші навчальні заклади, хоча і мали статус «національних», проте формувалися вони за критерієм мови навчання, а не за національним складом їхніх учнівських колективів. Так, практично в усіх національних школах, скажімо, німецьких, російських, грецьких, вчилися діти чехів, євреїв, поляків або представників інших національних груп. При наявності необхідної чисельності учнів (до 20, а інколи й менше) в національних школах відкривалися «національні» класи, навчання в яких здійснювалося мовами відповідних національних груп. У німецькій школі міг існувати єврейський клас, в польській – німецький і т. ін. Якщо ж в школі було декілька національних класів (3 німецькі, 2 російські; 2 німецькі, український, єврейський) і жодна з національних груп не мала в школі суттєвої чисельної переваги, то такі школи розглядалися як «змішані» (німецько–російські, німецько–українські, німецько–українсько–єврейські, німецько–єврейські тощо).

Утворення національних навчальних закладів за канонами радянської освітньої системи почалося у 1920–21 роках. У звіті німецької секції Одеського губерньського відділу народної освіти (1920 рік) відзначалося, що в місті Одесі утворено школу–комуну, школу–клуб, німецьке відділення при професійно–технічній школі, а також німецький відділ Одеського інституту народної освіти [8, с. 100]. У 1923 році тільки в Одеській губернії було 116 німецьких шкіл, а також 82 єврейські, 10 болгарських, 2 польські, по одній грецькій, вірменській, чеській, грузинській та шведській школі [8, с. 100]. У 1924–1925 роках впровадження системи національної освіти набуло ще більшого розмаху. Цьому сприяло формування законодавчої бази, деяке збільшення державного фінансування, пошкввлення роботи Ради національних меншостей Наркомату освіти, інших державних та радянських органів, що поступово накопичували досвід утворення та організації діяльності національних навчальних закладів. У 1924/25 навчальному році в Україні діяло 1 565 шкіл з російською мовою навчання, а також 255 польські, 342 єврейські, 43 болгарські, 10 чеських, 3 асирійські, 3 вірменські, шведська та 566 німецьких шкіл [8, с. 100]. Наступного навчального року кількість національних шкіл становила: російських – 1 214, єврейських – 457, польських – 337, 74 болгарських, 17 чеських, 5 вірменських, 3 асирійські, 1 шведська та 625 німецьких шкіл [9, с. 50].

Виходячи із загальної кількості дітей 8–14–річного віку та кількості наявних навчальних закладів, розглянемо ступінь охоплення шкільною освітою учнів різних національних груп. За матеріалами, підготовленими Центральною Комісією у справах національних меншостей при ВУЦВК, у 1925/26 навчальному році в усіх школах України (українських, російських, німецьких, польських, єврейських та інших) навчалися 1 564 269 учнів–українців,

що складало 45,6% від усієї кількості дітей української національності 8–14–річного віку. Щодо росіян, то ці показники становили 220 519 учнів (53,4%); євреїв – 161 847 (58,1%); поляків – 34 554 (53,0%); молдаван – 14 190 (46,6%), а німців (за неповними даними) – 35 727 (58,7%) [9, с. 50]. Наведені дані свідчать, що з зазначених національних груп шкільним навчанням найкраще були охоплені діти німецької національності. На другому «щаблі» шкільної освіти стояли євреї і на третьому – поляки.

Розширення мережі національних шкіл підняло загальноосвітній рівень населення України. Значно поліпшились умови для надання дітям освіти рідною мовою. За матеріалами Центрального статистичного управління УСРР на початку 1930/31 навчального року в українських школах, яких в Україні було понад 18 тисяч, навчалось 97,4% загальної кількості учнів української національності. В російських школах навчалось 81,2% загальної кількості учнів російської національності: відповідно болгарської – 84,9%; молдавської – 63,3%; єврейської – 53,0%; польської – 42,4%; грецької – 26,5%; німецької – 89,3% [8, с. 105]. Як бачимо, в порівнянні з найбільш численними національними групами України (в тому числі і російської) учні німецької національності мали найкращі можливості щодо отримання освіти рідною мовою навчання. Це загальні показники. Зрозуміло, що відсоток охоплення школою учнів по окремих округах був різним. У матеріалах доповіді німецької секції Ради національних меншостей Наркомату освіти «Про стан культурно–освітньої роботи серед німецького населення УСРР» (березень 1929 року) відзначалося, що по Волинській та Коростенській округах загальноосвітньою школою учнів німецької національності було охоплено 36%, а по Артемівській, Запорізькій та Мелітопольській – наближалось до 85% [15, арк. 74]. Про умови діяльності німецьких учбових закладів в документі зазначалося: «В більшості нім[ецькі] школи мають приміщення. Кепсько стоїть справа лише в німецьких школах прикордонної смуги та деяких школах Донбасу.

Підручниками нім[ецькі] школи 1 конц[ентру] забезпечені на 7%, а другого конц[ентру] – на 3%.

Великим гальмом в нім[ецькій] культурно–[освітній] роботі є брак педагогічної сили. Щороку округи вимагають понад 200 учителів, а задовольнити цей попит можна лише випускниками нім[ецьких] пед[агогічних] ВУЗів, що безумовно недостатньо для задоволення цих потреб навіть на 50%» [15, арк. 74]. Про матеріально–побутовий стан та рівень фінансової забезпеченості учбових закладів німецька секція Раднацмену повідомляла: «... Нім[ецькі] проф[есійні] школи ледве животіють. За інструкціями центру ці школи набирають учнів переважно з бідніших та батрацьких прошарків різних округ, а стипендіями задовольняються лише незначна кількість учнів... Обладнання німецьких проф[есійних] шкіл зовсім недостатнє, немає достатнього реманенту, бракує тяглової сили, наочних приладь, хімічних, фізичних та інших кабінетів» [15, арк. 74–75]. Слід, однак, сказати, що не дивлячись на наявні труднощі, німецькі учбові заклади своє основне завдання – навчання дітей рідною мовою та підготовку кадрів національної інтелігенції – виконували досить успішно.

Поряд із загальноосвітніми національними школами діяла також і мережа середніх спеціальних учбових

закладів, навчання в яких здійснювалося німецькою мовою. В Українській СРР до початку сталінського погрому національної німецької інтелігенції діяли 5 німецьких сільськогосподарських технікумів, де навчалось 360 студентів, педагогічний технікум (295 студентів) та індустріальний. Серед навчальних закладів (станом на 1931 рік) можна назвати Пришибську німецьку ветеринарно-фельдшерську школу, Ландауську німецьку сільськогосподарську школу рільництва, Німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанську німецьку фельдшерсько-акушерську та Хортицьку німецьку педагогічні школи, а також Одеський німецький педагогічний інститут [2, с. 39].

Більшість технікумів та інститутів з викладанням німецькою мовою були утворені в середині – наприкінці 1920-х років. Проте частина навчальних закладів вже мала значні традиції у підготовці національних кадрів. Одним з найстаріших учбових закладів України був Хортицький німецький педагогічний технікум. Ще у 1889 році при Хортицькому центральному училищі було відкрито дворічні педагогічні курси, що готували вчителів для німецьких шкіл. У 1917 році курси виділяються в окремий навчальний заклад, а у 1920 році перетворюються в педагогічну школу. У 1922 році школа стає вищими трирічними курсами з підготовки німецьких вчителів, а з 1925 року на їх основі утворюється Хортицький німецький педагогічний технікум [13, арк. 276].

У 1924 році за рішенням Президії Головного управління професійної освіти України (Укрголовпрофосвіта) при Одеському інституті народної освіти (ІНО) було відкрито німецький сектор (Deutsche Abteilung), основним напрямом діяльності якого була підготовка вихователів та вчителів для німецьких виховних та навчальних закладів – шкіл, дитячих домів, дитячих садків, клубів та бібліотек. За програмою навчання після підготовчих курсів слухачі сектору протягом 4 років продовжували навчання на факультеті соціального виховання [4, с. 655]. В німецькому секторі викладалися різноманітні дисципліни – математика, фізика, хімія, ботаніка, зоологія, анатомія, фізіологія, дидактика, педагогіка, педологія, рефлексологія, економічна географія, мовознавство, історія класової боротьби, організація системи народної освіти та інші. Окремо вивчалися німецька, французька, англійська та українська мови, а також українська література. Базовою мовою викладання вважалася німецька, однак в зв'язку з тим, що німецькомовних викладачів не вистачало – заняття з ряду дисциплін проводилися також російською й українською мовами [4, с. 655]. У 1927/28 навчальному році студентам 3-го курсу німецькою мовою читалися курси хімії та загальної технології (викладач Майер), західноєвропейська історія та історія матеріалізму (Берзевіці), історія Росії та України, німецька література, методика мови та природознавство (Міквіц), фізика (Боссе) [3, с. 289]. У 1928/29 навчальному році німецькою мовою читалися курси сільськогосподарської зоології (Браунер) та методика політпросвіти (Берзевіці), інші предмети (анатомія, географія, фізична географія, морфологія та систематизація рослин, біохімія, метеорологія, економічна політика викладалися переважно російською мовою [3, с. 289–290]. Звернемо увагу й на те, що студенти-німці склали лише 6% від загальної чисельності студентів ІНО (євреї та українці – по 40%, росіяни – 13%) [3, с. 290].

В грудні 1930 року ІНО було розформовано і на його основі утворено 3 інститути, одним з яких був інститут соціального виховання у складі трьох національних відділів (українського, єврейського та німецького). В подальшому Одеський інститут соціального виховання був перетворений в Одеський педагогічний інститут, якому передавався німецький сектор з заочним відділенням та робітфаками [3, с. 291]. [3 вересня 1934 року на підставі постанови Політбюро ЦК КП(б)У та РНК УСРР на базі німецького сектору Одеського педагогічного інституту був відкритий єдиний в Україні Одеський німецький педагогічний інститут (Odessaer Deutsches Pädagogisches Institut). В інституті діли 4-х та 2-х річні курси підготовки вчителів другого та першого концентрів [3, с. 292]. В структуру інституту входили історичний, літературний, фізико-математичний, хіміко-біологічний та географічний факультети. Безпосередня підготовка здійснювалася на кафедрах діалектичного матеріалізму, історії України, історії СРСР, світової історії, економіки, психології, педагогіки, математики і фізики, зоології і хімії, ботаніки і географії, німецької мови, літературознавства, української і російської мови та літератури, а також кафедри військової підготовки] [3, с. 292]. Як зазначалося, хоча за статусом інститут був «німецьким», однак за браком німецькомовних викладачів більша частина предметів (на деяких курсах понад 50%) викладалася українською або російською мовами. В зв'язку з тим, що частина студентів не знали в достатній мірі українську та російську мови, вони були змушені припинити навчання, хоча офіційно їх відрахування відбувалося з інших причин – академічною заборгованістю, приховуванням свого соціального стану тощо [3, с. 296].

З призначенням у лютому 1935 року на посаду директора Т. Молчадського кадрово політика в інституті зазнає змін – етнічні німці починають поступово усуватися від керівних посад в учбовому закладі. Їх місце займають інші фахівці, в основному єврейської національності. Т. Молчадський, який сам чудово володів німецькою мовою, звертається до Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У з проханням надіслати випускників Комуністичного університету національних меншин Заходу (КУНМЗ), мотивуючи це тим, що в інституті відсутні викладачі німецької мови та літератури, історії та діалектичного матеріалізму [3, с. 296–297]. На запрошення Т. Молчадського з Москви на роботу в інститут переїхало декілька емігрантів з Німеччини. На посаду декана історичного та літературного факультету було призначено випускника філософського факультету Мюнхенського університету Т. Малькмуса, а німецьку літературу почав викладати випускник філологічного факультету Франкфуртського університету професор Джон (Жозе) Вільф, який до цього часу працював в Московському історико-філологічному інституті, Московському обласному педагогічному інституті нових мов та в Інституті сходознавства. Проте за різних, в основному ідеологічних та політичних причин, емігранти з Німеччини припинили викладання в інституті [3, с. 297]. З середини 1930-х років в Одеському інституті, як і в інших учбових закладах почалася кампанія по боротьбі з «троцькістами», «націоналістами» та іншими «класово-ворожими» елементами. На підставі постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 7 липня 1938 року «Про реорганізацію особих національних шкіл, технікумів,

Одеського німецького педагогічного інституту та особих національних відділів і класів у школах, технікумах та вузах УРСР» Одеський інститут було розформовано [8, с. 153].

Звернемо увагу на те, що в галузі освіти складалася парадоксальна ситуація: вкрай не вистачало дипломованих спеціалістів, і в той же час у ряді випадків навчальні заклади не могли набрати необхідної кількості студентів. Однією з причин цього був тяжкий матеріальний стан студентів. Особливо це стосувалося навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, які, за існуючим тоді положенням, отримували для студентів продукти харчування за зниженою (порівняно з містом) нормою. Частина студентів голодувала, і це змушувало їх припинити навчання. Причому зауважимо, що мова йде про той час, коли Україна ще не знала голодомору 1932–1933 років. З приводу критичного становища з харчуванням студентів А. Глинський, заступник голови Центральної Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, у листі до Наркомату постачання (квітень 1931 року) писав: «Ми одержали відомості, що Хортицький німецький педагогічний і машинобудівельний технікуми постачаються [харчуванням], як сільські, крім 400 грам хліба і [то] не регулярно, не видається ніяких харчів. Через це частина слухачів кидає навчання.

Хортиця, – зазначалося далі в документі, – знаходиться не в сільській місцевості, а на терені Запоріжжя і тому ЦКНМ просить постачати ці технікуми, як міські» [10, с. 157]. Не краще було становище з харчуванням і в інших навчальних закладах. Складний матеріальний стан студентів, низький рівень їхньої базової підготовки були не єдиними проблемами, які мали місце в процесі підготовки національних кадрів. З початку – середини 1930-х років з остаточним утвердженням сталінського режиму посилюється боротьба з «антирадянськими», «націоналістичними» та «класово-ворожими елементами», частина навчальних закладів розформовується, викладацький склад піддається масовими репресіями та арештам.

Для забезпечення учбового процесу в національних навчальних закладах видавалася різноманітна наукова та методична література: політична, технічна, сільськогосподарська, медична тощо. Протягом 1920–30-х років в Україні було видано понад 1000 книг та журнальних статей німецькою мовою [2, с. 39]. У 1926 році для видання літератури мовами національних меншин у Харкові було утворено Всеукраїнську філію Центрального видавництва Народів СРСР, яка діяла при Президії ВУЦВК. У 1926/27 видавничому році Українська філія Центрвидаву випустила 99 назв книжкової продукції, них польською мовою – 34, єврейською – 23, болгарською – 17, грецькою – 1 та німецькою – 24 [16, арк. 2]. До утворення Української філії література мовами національних меншин, в тому числі і німецькою, видавалася Державним видавництвом України (ДВУ), а також Книгоспілкою, Юрвидавком тощо. У 1924/25 видавничому році в Україні німецькою мовою було видано 90,2 друк. аркушів книжкової продукції; польською – 53,7; болгарською – 45,5. В наступному році німецькою мовою було видано 151,3 друк. аркушів книжкової продукції; польською – 88,4; болгарською – 48,4 [9, с. 55]. Як бачимо, загальний обсяг книжкової продукції німецькою мовою був дещо більшим в порівнянні з виданнями польською,

а також і болгарською мовами. Зрозуміло, що набагато більшими за своїми обсягами були видання українською, російською та єврейською мовами.

В рамках здійснення агітаційно–пропагандистських заходів, з метою ідеологічної «обробки» та подальшої «радянзації» німців, поляків, євреїв, молдаван та представників інших етнічних груп значна увага приділялася виданню різноманітної періодичної літератури мовами національних меншин. Наприкінці 1920-х років видавалося 18 газет і журналів німецькою мовою, а на середину 1930-х – вже 21 [2, с. 39]. Вже з самого початку утвердження Радянської влади в Україні у березні 1920 року в Одесі розпочалося видання німецькомовної газети «Nachrichten», тираж якої становив 3 тисячі примірників. У квітні 1921 року розпочалося видання газети «Der Pflug» – друкованого органу німецького відділу Одеського губкому КП(б)У, а також газети «Der Leuchtturm» – друкованого органу німецького відділу Одеського губвиконкому [1, с. 593]. В Харкові видавалася газета «Die Neue Zeit» – друкований орган Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У, редактором якої був Л. Гохштегер, відомий в свій час партійний функціонер, який брав активну участь в роботі серед німецького населення України [1, с. 593]. В Гальштадті видавалася газета «Hammer und Pflug» – друкований орган місцевого районного комітету КП(б)У. Однак вже з 1922 року в зв'язку з відсутністю необхідного фінансування видання ряду німецькомовних газет припиняється [1, с. 593]. Новий етап видання німецькомовної періодичної літератури починається з 1924 року, коли в Катеринославі розпочалося видання газети «Der Rote Stern». В цьому ж році в Одесі починає виходити газета «Hammer und Pflug» – друкований орган німецької секції губкому КП(б)У [1, с. 593]. З 1925 по 1928 роки в Україні була видана низка німецькомовних газет: громадсько–політична газета «Das Neue Dorf» – друкований орган ЦК КП(б)У (тираж 11 000 примірників); «Die Saat» – друкований орган ЦК ЛКСМУ та інші. Видавалися також німецькомовні журнали: дитячий журнал «Die Trompete» (тираж 20 тисяч примірників) [1, с. 593]; антирелігійний журнал «Das Neuland»; педагогічний журнал «Zur neuen Schule» [1, с. 593].

Збільшення кількості видань свідчило про певні досягнення в організації видавничої діяльності німецькою мовою. Однак, якщо порівняти тиражі німецькомовних газет, журналів та книжкової продукції (особливо підручників) з чисельністю німецького населення, то обсяг виданої літератури був незначним. Теж можна сказати і про забезпеченість літературою євреїв, поляків, болгар та інших національних груп. Так, на півтора мільйонне єврейське населення України припадало 14 тисяч примірників газети «Штерн», на півмільйон поляків – 7 тисяч примірників газети «Серп» та на 100 тисяч болгар – 5 тисяч примірників газети «Колективіст» [8, с. 112]. Невеличкі тиражі видань мовами національних меншин обумовлювали і їх більшу (приблизно у два – три рази) ціну порівняно з українською літературою. Серед причин, що перешкоджали виданню та поширенню літератури, були брак шрифтів, розпорощеність поліграфічно–видавничої бази тощо.

Утворення у 1932 році Державного видавництва національних меншостей УСРР при Президії ВУЦВК сприяло концентрації видавничих потужностей.

У положенні про видавництво відзначалося: «Держнацменвидав УСРР має такі завдання:

а) видавати за відповідними видавничими планами та програмами періодичну і неперіодичну літературу мовами нацменшостей УСРР (газети, журнали, книги, брошури тощо);

б) видавати наочне приладдя мовами нацменшостей УСРР;

в) розповсюджувати на території УСРР, а з дозволу належних органів влади – і на території інших частин Союзу РСР, свої і чужі видання мовами нацменів і через власні книготорговельні заклади і через заклади інших видавництв та книготорговельних організацій» [12, с. 85]. Активна діяльність «Держнацменвидаву» як спеціалізованого видавництва, що випускало літературу мовами національних меншин, продовжувалася до середини 1930-х років. В подальшому за умов згорання роботи по забезпеченню національно-культурних запитів національних меншин обсяги видання літератури німецькою мовою, як і мовами інших етнічних груп значно скорочуються, а наприкінці 1930-х років практично зводяться нанівець.

В галузі культурних заходів розвивалося також театральне мистецтво. Утворення німецькомовних театрів, поряд з іншими інститутами, які діяли в національно-культурній та освітній сфері, – школами, вищими навчальними закладами, культурно-просвітними установами тощо розглядалося владою як важливий напрям політико-ідеологічного впливу на німецьке населення, виховання його на принципах духовних цінностей, нав'язування суспільству радянською, соціалістичною ідеологією. Витоками утворення німецькомовних театрів стала діяльність так званих «інтернаціональних клубів», які також розглядалися владою як один з напрямів ідейно-політичного впливу на етнічних німців, – в першу чергу іноземців, а також і громадян України [6, с. 319–320]. На початку 1920-х років в Одесі було утворено декілька культурно-просвітніх організацій національних меншин – Латиський та Литовський клуби, Польський дім, а також німецьке товариство «Культурфрейєн» (Kulturverein) [5, с. 308]. У грудні 1924 року вони увійшли до Інтернаціонального клубу імені Карла Маркса. До складу «Інтерклубу» входило 10 секцій, найбільш численними були німецька (у 1927 році вона нараховувала 413 членів), польська (411) та болгарська (291) [6, с. 320–321]. Однією з найбільш активних в клубі вважалася німецька секція, яку очолював безпартійний К. Дорнгоф. І це не дивно, оскільки в Одеській губернії (станом на січень 1925 року) серед німців нараховувалося лише 44 комуніста та 22 кандидата в члени КП(б)У, з загальної кількості понад 5 тисяч членів партій, які стояли на обліку в Одеському губкомі КП(б)У [6, с. 320–321]. К. Дорнгоф вважав, що активність німецької секції пояснюється не тільки її чисельністю, а також і досить високим рівнем освіти її членів (в німецькій секції гуртка по ліквідації неписьменності не було) [6, с. 321–322]. При німецькій секції Інтернаціонального клубу діяло декілька кружків, найкращими з яких були драматичний та хоровий. Тому закономірно, що саме на їх основі було утворено театральну студію німецької секції Інтернаціонального клубу. Художнім керівником студії став режисер Леопольд Поппер, спеціально запрошений в Одесу з Берліну у 1932 році [6, с. 322].

На базі студії у травні 1933 року було утворено Одеський німецький робітничо-колгоспний театр. Німецький театр

за роки свого існування мав різні назви – Всеукраїнський державний німецький колгоспний театр – Ukrainisches Staatliches deutsches Kollektivistentheater (Державний німецький театр, Німецький робітничо-колгоспний театр) [7, с. 702]. Діяльність театру продовжувалася з 1934 по 1939 роки. Організатором та першим директором театру був І. Шмідт, а одним з художніх керівників – Артур Гефт [7, с. 702]. У відповідності з традиційними ідеологічними постулатами перед театром ставилося завдання стати «борцем за пролетарське мистецтво та засобом боротьби за більшовицькі темпи соціалістичного будівництва» [7, с. 703]. За своїм жанром театр задумувався як «драма малих форм», а за характером діяльності – пересувним або як тоді казали «мандрівним» театром [5, с. 309]. Оскільки вистави театру були зорієнтовані на німецькомовного глядача, гастролі театру в основному відбувалися в населених пунктах німецьких національних районів або в інших регіонах компактного проживання німецької етнічної групи. Зазначимо, що всі вистави театру ставилися німецькою мовою. Тому російські та українські п'єси, рекомендовані обласним репертуарним комітетом для вистав, піддавалися адаптованому перекладу. Перекладачем (адаптером) текстів вистав був А. Гефт. Зокрема, їм була переведена п'єса М. Зоценко «Злочин та покарання» [5, с. 311]. Колектив театру складався як з професіоналів, так і самодіяльних акторів, причому дуже молодих – віком від 17 до 27 років [7, с. 703]. З театральних афіш ми знаємо, що до його колективу входили А. Фрізон, В. Штайнгауер, В. Адлер, Л. Шауер, К. Арнольд, Ф. Хайлеман, К. Яворський, Ф. Рест, Г. Отт, Р. Паус, Х. Процель, Л. Рудольф, І. Шаллер, Ф. Шнайдер, В. Зігле, Є. Фоллер, Є. Зібарт та інші актори [5, с. 311–312]. До репертуару театру входили драми, комедії і трагедії німецьких, англійських та французьких класиків – «Отелло» У. Шекспіра, «Емілія Галотті» Г. Лессінга, «Позірний хворий» Ж.-Б. Моль'єра, а також п'єси радянських авторів, зокрема «Честь» Г. Мдівані [7, с. 703].

Завдяки зусиллям А. Гефта в театрі було утворено оркестр відомий як «неаполітанський струнний ансамбль» [5, с. 312]. До його репертуару входили 20 музичних класичних та народних творів – В. Моцарта, Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Й. Гайдна, С. Гулака-Артемовського, а також ораторії на музику радянських композиторів [7, с. 703].

Поряд з Одесою національні німецькі театри діяли в Дніпропетровську, а також в Російській Федерації в м. Енгельсі [5, с. 316]. Наприкінці 1936 – на початку 1937 року відбулося об'єднання Одеського та Дніпропетровського театрів. Художнім керівником нового театру стала Ільзе Беренд-Гроа, яка приїхала в Одесу з Московського державного інституту театрального мистецтва влітку 1935 року. Альберт Гетерле, колишній учень І. Беренд-Гроа, колоніст Одеської округи, а в подальшому видатний в Німеччині актор та режисер, вважав її «ідеальним акторським педагогом» [5, с. 313–314]. Режисерську роботу І. Беренд-Гроа критики назвали майстернею оскільки «кожний актор під її керівництвом винашував, утворював образ з п'єси» [5, с. 315]. За постановку трагедії «Отелло» В. Шекспіра театру було присуджено друге місце на Першому обласному смотрі колгоспних театрів, що дало театру право на участь в Першій республіканській олімпіаді робітничо-селянських театрів в Києві у 1937 році [5, с. 315]. У 1939 році в

атмосфері боротьби зі «шкідницькими націями» та переслідуванням національної інтелігенції театр було розформовано [5, с. 317].

Наприкінці 1930-х років в умовах остаточного утвердження сталінського тоталітарного режиму, кардинальних змін в політиці влади стосовно етнокультурних процесів та насаджуванні русифікаторської політики німецькі національні школи, середні спеціальні та вищі навчальні заклади розформовуються, а частина їх реформується в навчальні заклади з російською або українською мовами навчання. Поряд з цим ліквідуються німецькі театри, культурно-просвітні заклади, а також інші установи, діяльність яких полягала в забезпеченні національно-культурних, мовних та інших запитів німецької етнічної групи в Україні.

Список використаних джерел

1. Бобылева С. Украина / С. Бобылева, А. Безносос // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / [ред. кол. О. Кубицкая (пред. редкол.) и др.]. – М.: «ЭРН», 2006. – Т.3: П–Я. – 2006. – 896 с.
2. Свтух В. В. Німці в Україні (1920-і –1990-і роки / В. В. Свтух, Б. В. Чирко. – К.: ИНТЕЛ, 1994. – 182 с. (Центр етносом. та етнополіт. досліджень Ін-ту соціології НАН України).
3. Плесская Э. Г. Подготовка национальных педагогических кадров для немецких школ Украины (1924–1938) / Эльвира Генриховна Плесская // Немцы Одессы и Одесского региона: [сб. докладов, сделанных на междунар. науч. конф. (Геттинген, Германия) сост. А. Альфред, Э. Г. Плесская; науч. ред. Э. Г. Плесская]. – Одесса: Астопринт, 2003. – 440 с.
4. Плесская Э. Немецкий сектор (Deutsche Abteilung) при Институте народного образования / Эльвира Германовна Плесская–Земель // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / [ред. кол. В. Карев (пред. редкол.) и др.]. – М.: «ЭРН», 2004. – Т.2: К–О. – 2004. – 747 с.
5. Солодова В. В. Одесский немецкий рабоче-колхозный театр: истоки и становление / Вера Владленовна Солодова // Немцы Одессы и Одесского региона: [сб. докладов, сделанных на междунар. науч. конф. (Геттинген, Германия) сост. А. Альфред, Э. Г. Плесская; науч. ред. Э. Г. Плесская]. – Одесса: Астопринт, 2003. – 440 с.
6. Солодова В. В. Интерклубы в Одессе / Вера Владленовна Солодова // Немцы Одессы и Одесского региона: [сб. докладов, сделанных на междунар. науч. конф. (Геттинген, Германия) сост. А. Альфред, Э. Г. Плесская; науч. ред. Э. Г. Плесская]. – Одесса: Астопринт, 2003. – 440 с.
7. Солодова В. Одесский немецкий рабоче-колхозный театр / Вера Владленовна Солодова // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / [ред. кол. В. Карев (пред. редкол.) и др.]. – М.: «ЭРН», 2004. – Т.2: К–О. – 2004. – 747 с.
8. Чирко Б. В. Национальні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття): монографія / Богдан Володимирович Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с. (Ін-т нац. відносин і політології НАН України).
9. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: [к 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центральной Комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК]. – Харьков, 1927. – 109 с.
10. Німці в Україні. 20–30-ті роки ХХ ст. [зб. док. держ. архівів України / упоряд. Л. В. Яковлева, Б. В. Чирко, С. П. Пишко]. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 1994. – 243 с.
11. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – №34. – С.626.
12. Там само. – 1932. – №8. – С.85.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.937.
14. Там само. – Спр.8634.
15. Там само. – Спр.9145.
16. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.491.
3. Plesskaya E. G. Podgotovka natsionalnykh pedagogicheskikh kadrov dlya nemetskikh shkol Ukrainy (1924–1938) / Elvira Genrikhovna Plesskaya // Nemtsy Odessy i Odesskogo regiona: [sb. dokladov, sdelaynykh na mezhdunar. nauch. konf. (Gettingen. Germaniya) sost. A. Alfred. E. G. Plesskaya; nauch. red. E. G. Plesskaya]. – Odessa: Astoprint, 2003. – 440 s.
4. Plesskaya E. Nemetskiy sektor (Deutsche Abteilung) pri Institute narodnogo obrazovaniya / Elvira Germanovna Plesskaya–Zebold // Nemtsy Rossii: entsiklopediya v 3–kh t. / [red. kol. V. Karev (pred. redkol.) i dr.]. – M.: «ERN». 2004. – T.2: K–O. – 2004. – 747 s.
5. Solodova V. V. Odesskiy nemetskiy raboche–kolkhoznyy teatr: istoki i stanovleniye / Vera Vladlenovna Solodova // Nemtsy Odessy i Odesskogo regiona: [sb. dokladov, sdelaynykh na mezhdunar. nauch. konf. (Gettingen. Germaniya) sost. A. Alfred. E. G. Plesskaya; nauch. red. E. G. Plesskaya]. – Odessa: Astoprint, 2003. – 440 s.
6. Solodova V. V. Interkluby v Odesse / Vera Vladlenovna Solodova // Nemtsy Odessy i Odesskogo regiona: [sb. dokladov, sdelaynykh na mezhdunar. nauch. konf. (Gettingen. Germaniya) sost. A. Alfred. E. G. Plesskaya; nauch. red. E. G. Plesskaya]. – Odessa: Astoprint, 2003. – 440 s.
7. Solodova V. Odesskiy nemetskiy raboche–kolkhoznyy teatr / Vera Vladlenovna Solodova // Nemtsy Rossii: entsiklopediya v 3–kh t. / [red. kol. V. Karev (pred. redkol.) i dr.]. – M.: «ERN». 2004. – T.2: K–O. – 2004. – 747 s.
8. Chyrko B. V. Natsionalni menshyny v Ukraini (20–30 roky XX stolittia): monohrafiya / Bohdan Volodymyrovych Chyrko. – K.: Asotsiatsiia «Ukraino», 1995. – 215 s. (In–t nats. vidnosyn i politolohii NAN Ukrainy).
9. Itogi raboty sredi natsionalnykh menshinstv na Ukraine: [k 10–y godovshchine Oktyabrskoy revolyutsii: po materialam Tsentralnoy Komissii natsionalnykh menshinstv pri VUTsIK]. – Kharkov. 1927. – 109 s.
10. Nimtsi v Ukraini. 20–30–ti roky XX st. [zb. dok. derzh. arkhiviv Ukrainy / uporiad. L. V. Yakovleva, B. V. Chyrko, S. P. Pyshko]. – K.: NAN Ukrainy, In–t istorii Ukrainy, 1994. – 243 s.
11. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho–Selianskoho Uriadu Ukrainy. – 1927. – №34. – S.626.
12. Tam samo. – 1932. – №8. – S.85.
13. Central'nyy derzhavnyy arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F.166. – Op.6. – Spr.937.
14. Tam samo. – Spr.8634.
15. Tam samo. – Spr.9145.
16. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.491.

Chyrko B. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Academy of Municipal Management Department of Psychology and Social Sciences (Ukraine, Kyiv), polina_nz@mail.ru

Measures of the Soviet Ukraine Authorities as to Introduction of Education in the German Language and Organization of the German Cultural and Educational Institutions' Activities (1920–1930)

The article studies formation and organization of the German cultural and educational institutions' system as well as of the German National Theatre and other spiritual and artistic associations in the context of educational and cultural policies of the Soviet power in Ukraine in 1920–1930. In preparing the publication, the Author has used the general scientific research methods in the field of historical and ethnological issues – principles of historicism and objectivity, as well as concrete historic research methods, including problem–chronological, historical and comparative, statistical and analytical. The present publication shows the main stages of formation of the network of schools, colleges and universities in which training was conducted in the German language, and the activities of specialized agencies, which published scientific, methodical belletristic literature and political essays in German and the languages of other ethnic groups. The paper reviews the processes of introducing of the German language at schools and cultural and educational institutions, the creation of the German National Theatre and various spiritual and artistic associations. The Author concludes that by the end of 1920–th the activities of national schools and cultural and educational institutions were quite fruitful, which contributed significantly to the support of national cultural, linguistic and other demands of the German ethnic group in Ukraine. At the same time, the author notes that starting from the second half of 1930–th under the conditions of cardinal changes in the authority's policy in the sphere of ethnocultural processes the national education system had been disbanded, while the teaching process at the educational institutions was switched either to Ukrainian or Russian. There were also liquidated the national cultural and educational institutions. Due to purposeful and comprehensive implementation of the Russification policy, the Ukrainian language was also gradually excluded from different areas of scientific, cultural and political life of the Ukrainian society.

Keywords: educational policy of the CP(b)U, cultural policy of the CP(b)U, German school, German specialized secondary schools, German high school, German cultural and educational institutions, German National Theatre, Russification policy, liquidation of the national–cultural development institutions.
